

WILLEM JAN OTTEN

Zondagmorgen

over het missen van God

SKAN DALON
NON PROFIT S.I.D. P.O. BOX 1234

Inhoud

Over de kunst van het misvervangend peinzen	9
<i>Verrijzenisweken</i>	21
God is dood	23
Schijnbaar toevallige wandelaar	27
De wijdbeense deur	32
De werkzame weg	37
De verdamping van God	42
<i>Heilige-Geestweken</i>	49
Contra-intuïtieve woorden	51
Geest gaat viraal	55
Makersbewustzijn	62
Poëtisch dogma	65
Symboolbewuste spieren	69
Een gewoonte en een spel	73
<i>Gelijkenisweken</i>	77
Het verlangen aangepakt te worden	79
Een hartstochtelijke conversatie	83
Minuscuul rijkje Gods	86
Het geheim van de heilige saaiheid	89
Het raadsel van de hondentrouw	92
De heldere afgrond van Petrus	97
<i>De weg naar Jeruzalem-weken</i>	101
Brood voor stokdoven	103
Gelovig ongelooft, ongelovig geloven	107
De weg beseffen door hem niet te gaan	111
Het ene religieus briljante woord	114
Woorden die tot zoontje maken	118

<i>Eindtijdweken</i>	123
De razernij genaamd naijver	125
In onbruik geraakte deemoed	128
Franciscaanse persoonswording	132
Maaltijd eet eter	136
Seculier reinheidsdenken	140
Oefening in wetsbetrachting	144
Geblakerd voorwerp	147
Eindbegin	151
De leerling van de rekening	155
Smekelingen worden ontfermers	158
<i>Adventstijd</i>	163
Het begint met Sjeesje	165
Maria's vrije wil	170
'Als ik nu maar mijn vreugde niet verlies'	174
Antwoord aan de gedachtenpolitie	178
De nachtmis van Kerstmis	181
Ironische boreling	185
De moeite waard	188
<i>Profetenweken</i>	191
Een gedroomde stilte	193
Staalje kennis van nu	197
Meneer duif weigert dienst	200
Spreken met gezag	204
De onuitsprekelijke ontwapent	208
<i>Vastentijd</i>	211
Een sacramentele duim	213
Spijt en verdriet	217
Er drijft een bron voorbij	221
Tegen jezelf in denken	225
Nikodemus en de wind	228
Lesje vaderschap	232

<i>Goede week</i>	237
Doortocht naar binnen	239
Het hart van alle missen	242
Kruiswegmeditaties	246
<i>Zondagmorgen, Pasen, na de mis</i>	253
Hoe wij in de handpalm neergeschreven zijn	255
Bijbelplaatsen	257
Poëzieverantwoording	259
Dankbetuiging	261

Over de kunst van het misvervangend peinzen

Wat kan het mij schelen dat ze achterhaald zijn,
de religieuze kwesties?

(LUIS BUÑUEL)

Een vriend vertelde dat hij eens veertig dagen lang geen letter had gelezen. Nee, ook geen kranten, en ook ondertitels niet. Hij is een boekenverslinder, die schrijvend leeft van lezen. Hij noemde zijn vrijwillige ontzegging ‘leesvasten’.

Hij is geen kerkganger, toch bewoog hij mee met het religieuze getij, want, vertelde hij, ik heb mijn vasten op paasochtend verbroken.

Het kan zijn dat zijn project hem wat licht in het hoofd maakte, want hij schuwde zelfs formuleringen als ‘ik voelde me herboren toen ik weer een boek opsloeg’ niet, alsof hij, inderdaad, de lezer in hem had laten sterven.

Toen de Nederlandse minister-president in maart 2020 de eerste nationale zelfquarantaine afkondigde waren er twee weken van de christelijke vastentijd verstreken. Pasen zou op 12 april vallen, niet vroeg, niet laat.

De afkondiging van de pandemie-quarantaine bood kerkgangers de mogelijkheid om een even drastisch vasten als die van je ontlezende vriend te betrachten: erediensvasten. Want meteen na de Maatregelen deelden de bisschoppen mee dat

er geen publieke zondagsvieringen meer gehouden zouden worden, en dat dit ook voor Pasen gold. Deze onthouding zou minstens tot en met Pinksteren duren.

Het kwam erop neer dat je je in het eerste jaar van de pandemie op de Pasen ging voorbereiden door je van Pasen te onthouden. Je ging op zondagochtend, tussen half elf en kwart voor twaalf, dagboekantekeningen maken over de mis die je op datzelfde uur aan het missen was. Dat noterend gepeins werd een wekelijks ritueel. Daarna werd het een rubriek, in het *Katholiek Nieuwsblad*, een krant met bij uitstek mis-missende lezers. Je hoopte dat zij je stukjes zouden lezen gedurende de mis die ze aan het missen waren. Vaak over het thema of de lezingen van die week. Soms namen die stukjes de vorm aan van een meditatie, en dan kon het ook gaan om de herinnering aan een gebed, of een geloofsgesprek, of een losse formulering.

De reeks kreeg een titel: 'De mis die we missen.' Al werkende beseftte je dat je bezig was een plan uit te voeren waar je al sinds je opname in de moederkerk, twintig jaar geleden, van bent gaan dromen: een essay schrijven dat het hele kerkelijk jaar zou omvamen, dat wil zeggen: alle zondagen, plus enkele belangrijke buiten-zondagse liturgieën, zoals Aswoensdag. Een essay annex liefdesverklaring.

★

Het kerkelijk jaar is een omvangrijk, 351 of 352 dagen durend kunstwerk waar eeuwenlang aan is gewerkt, en nog altijd aan gewerkt wordt. De twee Romeinse missalen waar het in opgetekend is tellen tezamen bijna 2800 pagina's. Ze zijn vergelijkbaar met een partituur, of een scenario: ze moeten vertolkt worden, aan het altaar van een kerk. Van deze tekst worden elke dag, voor elk jaar steeds minder (maar niet minder aandachtige) deelnemers, strofen uitgesproken, in de vorm van missen en diensten, het hele jaar door. Het begint met vier

weken voor Kerstmis om vervolgens, via vastentijd, Goede Week, Pinksteren en enkele tientallen zondagen door het jaar, uit te komen in de Christus-Koningmis, eind november – waarna de advent, het viertal zondagen voor Kerstmis, weer begint. Voor het kerkelijk jaar is Christus Koning oudjaar.

Het kerkelijk jaar is een prozagedicht, een scenario voor een voorstelling, een handleiding voor bediening van sacramenten, een grotewijsheden-scheurkalender. Het is een uurwerk dat een tijd aanwijst die anders verstrijkt dan overdag – een soort droomtijd die evenwijdig aan onze klokkentijd verstrijkt. De dichter Les Murray zegt dat een religie een groot gedicht is, en een gedicht een kleine religie. Van dit grote, oneindige gedicht is hoe dan ook de eerste regel de laatste, en het laatste couplet het eerste. Er wordt onophoudelijk gewacht; iedere opkomst is het begin van een nieuwe afwachting. Alles wordt geopenbaard en blijft toch onbegrepen. Alles is er midden, met altijd aan alle kanten evenveel tijd eromheen. Wat hier herinnerd wordt, moet nog gebeuren. Het bestaat niet alleen uit woorden, maar ook uit gebaren, rituelen en gezangen, uit handopleggingen, zalvingen, onderdompelingen, zelfs uit optochten, choreografieën en geuren. Maar het allermeest bestaat het uit herhalingen.

Een mis is dan ook om te beginnen saai.

Alleen grote kunstenaars hebben zo saai durven zijn, Bach, Tarkovski, Cézanne, Van Schendel, Handke. Zij zal ter sprake komen, deze heilige saaiheid, op de zeventiende zondag van het jaar. Elke mis is, hoe stamelend ook opgedragen, de theatrale, maar trage, aandachtige symbolische voltrekking van steeds dezelfde onaanvaardbare gebeurtenis die nooit helemaal ten volle door wie dan ook begrepen is, even mythisch als historisch: de rituele voltrekking van de dood van God, in de vorm van een moord, te plegen door mensen die bang en laf zijn, en die om vergeving zullen vragen bij diezelfde God.

Ze zijn al vergeven, maar hoe leg je dat uit.

En de kerkelijk naam die aan dit ritueel gegeven wordt is: eucharistie, wat ‘dankbetuiging’ betekent. Gelovigen danken

hun God voor de verrijzenis uit de dood van zijn zoon, die zichzelf op hun geweten hebben. De grote gebeurtenis waar het hele kerkelijk jaar zich op voorbereidt is Pasen.

Soms helpt het om, als je ‘zijn zoon’ zegt, ‘liefde’ te denken.

✱

Tweeduizend jaren christendom hebben ons evenzovele paasnachten gebracht, maar de formulering die Jezus' dood en de verrijzenis van oudsher begeleidt ('die wegdraagt de zonden der wereld') heldert weinig op. Ze intensificeert voor een gelovige het mysterie zeker, maar ze vergroot voor de geloofsbetwijfelaar (een gestalte die zich vaak ook in het brein van belijdend gelovigen ophoudt) de ergernis en de vervreemding. Want er is voor een modern, geëmancipeerd mens weinig achterlijker, benarder dan zondebesef.

Wat tweeduizend jaar lang het spirituele hart van de cultuur is geweest, lijkt verloren te zijn geraakt: lijden en dood en verrijzenis van Jezus te 'vieren' in een ritueel genaamd 'Pasen'. Tijdens dit ritueel beleed je *vergeving van je zonden*. Wat ervan resteert, buiten de slinkende kerken om, is een lang weekend dat tedere jeugdherinneringen kan wekken aan beschilderde eieren vinden, en aan met je ouders meubelboulevards bezoeken, maar dat niets meer uitstaande heeft met verlossing en zondebesef.

Wat is dit vreselijke begrip? Wat beseft iemand die zijn zonden belijdt?

Misschien kan een kortverhaal van een Japanse katholiek hier behulpzaam zijn.

Het heet 'Mothers', uit de niet in het Nederlands vertaalde verhalenbundel *Stained Glass Elegies* (1984), van Shusaku Endo (1923-1996). Verteld wordt hoe Endo, als jongen van vijftien, enig kind, veel te laat thuiskomend na een avond stap-

Nikodemus en de wind

VIERDE ZONDAG VAN DE VASTEN • JAAR B
2 KRON. 36,14-16,19-23 • EF. 2,4-10 • JOH. 3,14-21

Vlak voor zijn dood – die hij zal toelaten, niet zoeken – krijgt Jezus bezoek van een farizeeër met de homerische naam Nikodemus. Dat betekent in het Grieks zoiets als ‘Volkszege’, en dat is even ironisch als de geloofsleerling Simon ‘Rots’ noemen, terwijl die juist geportretteerd wordt als een wankelmoedige.

Namen zijn zelden toevallig in de Bijbel – ook bij Nikodemus vermoed je dat evangelist Johannes (de enige die van hem vertelt) een *type* gelovige in spe benoemt. De gefascineerde die wel wil maar nog deinst.

Het is moeilijk om, als laat gedoopte ‘keuzekatholiek’, geen zwak voor Nikodemus te hebben, de oudere, *open-minded* farizeeër van wie Johannes vertelt dat hij indertijd ’s nachts naar Jezus toe was gekomen. Heimelijk, zo stel je je voor, want ergens anders wordt verteld dat hij op zijn onbevooroordeelde houding jegens Jezus wordt aangekeken. De Zweedse dichter Tomas Tranströmer verwondert zich er in een gedicht over dat Nikodemus het adres van Jezus niet heeft maar er toch heen gaat. Als een slaapwandelaar. Waarom naar Jezus?

Je vermoedt dat Nikodemus geïntrigeerd is geraakt door de vreugde en de vrijheid die Jezus’ leerlingen uitstralen; door de bijna voelbare, intieme nabijheid van het koninkrijk dat hij predikt. Misschien voelt Nikodemus aan dat Jezus dit koninkrijk *is*, of hoe zeg je dit: dat met hem verkeren de vraag naar

wanneer en waar het koninkrijk zal aanbreken volledig overbodig maakt, net zoals met een geliefde verenigd zijn de vraag ‘wanneer zullen we trouwen’ doet verdampen. Nikodemus heeft, denk je, de heilzame, zelfs helende invloed opgemerkt die geloof heeft op mensen, en voelt die, in de intimiteit van het gesprek, aan den lijve. Je kunt je Nikodemus’ zwijgen dan ook heel goed voorstellen, na het vernemen van Jezus’ antwoord op je dringende vragen als: Wat bedoelt u met *opnieuw geboren worden*? Ik, op mijn leeftijd? Hoe moet het, geloven?

In de evangelietekst van deze een na laatste zondag van de vasten voert alleen Jezus het woord, maar het is goed om te beseffen wie er luistert. Het is altijd goed om, luisterend naar woorden van Jezus, je af te vragen: tot wie richt hij ze? De evangelies zijn scènische vertellingen.

Nikodemus heeft, vlak voor de lezing van zondag begint, het even beroemde als tergende antwoord op ‘hoe moet ik geloven’ gekregen: ‘De wind waait waar hij wil. Je hoort hem suizen, maar je weet niet waar hij vandaan komt en waar hij heen gaat.’

Wonderbaarlijk is het gesprek van de twee olielampverlichte mannen – de een had de zoon van de ander kunnen zijn. Het is verwarrend en prikkelend om op deze vierde vastenzondag *Laetare*, die is genoemd naar het eerste woord van de introïtustekst, ‘Verheugt u’ mee te maken dat Jezus iemand die tegen het geloof aan hangt, vierkant zegt dat er geen weg is naar hem. Je kunt niet al redenerende op de Geest uitkomen, heeft Jezus gezegd. Niemand zal ooit door gelovigen te observeren en hun beweegredenen te onderzoeken, tot geloof overgaan. Godsvertrouwen is niet de uitkomst van een verstandelijke inspanning.

Wat is het dan wel?

Opnieuw geboren worden, zegt Jezus.

‘Alleen wie geboren wordt uit water en Geest, is in staat het koninkrijk van God binnen te gaan.’

Je herinnert je Job, nog maar een paar zondagen geleden, die, smekend om contact met de Onuitsprekelijke, geen ant-

woord krijgt van God, op geen van zijn prangende vragen. Toch krijgt hij hem te spreken! Maar wat hij hoort is een demonstratie van onoverbrugbare afstand. En juist daar 'heeft Job wat aan'. De radicale onkenbaarheid van God stelt Job op zijn plaats. Van wat hij wilde krijgt hij niets te horen, en toch ontvangt hij God.

Nikodemus heeft te begrijpen dat het geloof waar hij deel van wil uitmaken (en al luisterend naar Jezus in feite al uitmaakt – en toch wil hij het ongrijpbaar veranderende zielsgraag alsnog ondergaan), een kwestie is van *geboren worden*. Uit de Geest. Van iets waar Nikodemus, met al zijn religieuze, wetgeleerde en culturele bagage, geen enkele greep op heeft.

Zomin als geboorte een wilsbesluit is, zal godsvertrouwen dat zijn.

Nikodemus wordt tijdens Jezus' les in genade stiller en stiller. Het mondt uit in Jezus' voorzegging – in versleutelde taal – van zijn eigen einde. Die krijgen we zondag te horen, en Nikodemus zwijgt. Als altijd op dit soort hogepriesterlijke momenten spreekt Jezus over zichzelf in de derde persoon: 'Evenals Mozes in de woestijn de slang omhoog geheven heeft, zo moet ook de mensenzoon omhoog worden geheven, zodat iedereen die gelooft, in hem eeuwig leven bezit.' Verwezen wordt naar de episode in het toraboek Numeri, waar het afgodische volk door God gestraft wordt met 'duizenden vuurspuwende slangen', met een epidemie, kun je zeggen, die iedereen dreigt te doden. Vermurwd door Mozes, verordoneert God om een bronzen slang op te richten. Wie naar de slang kijkt wordt van de slangenbeten genezen.

Nikodemus – die de Tora terdege kende – moet op huis aan zijn gegaan met het gevoel dat hij iets begrepen had – maar wat? Hij verdwijnt als een vraagteken de nacht in.

Het enige wat we weten, uit een bijzin van Johannes veel later in zijn evangelie, is dat hij Jezus zal helpen begraven, met medeneming van 100 pond balsemolie. Is de zege geboekt, die zijn naam beloofde? Een godsvermogen heeft het in ieder geval gekost, een hoeveelheid olie als voor een koning.

‘Mensen die net als ik een verbeelding hebben die hun gehoorzaamheid verre te boven gaat, zullen de rechtvaardige straf daarop ook wel kennen: we denken vaak dat we al veel verder zijn dan we in werkelijkheid zijn,’ zegt C.S. Lewis, een nikodemus van de moderniteit. Toch zul je zondag, zo de wachtlijst het toelaat, meebidden met woorden als: ‘spreek, en ik zal gezond worden,’ wetend dat je begrip verre achterblijft bij wat je te horen krijgt van de man wiens aanwezigheid je zoekt.

De slaapwandelaar Nicodemus op weg
naar het Adres. Wie heeft het adres?
Geen idee. Maar het is daarheen dat wij gaan.

TOMAS TRANSTRÖMER